

НЕ БІЙСЯ СМЕРТІ
(думки, що виникли після
прочитання однойменної праці
Григорія Нудьги)

Якщо смерть прийде раніше, ніж у мене буде можливість розкрити всі мої обдарування, то, незважаючи на мою жорстоку приреченість, я хотів би віддалити передчасний кінець. Та навіть і так – я все одно буду задоволений. Хіба не стане смерть для мене звільненням від безконечних страждань? Прийди, коли хочеш. Я зустрину тебе мужньо. Прощайте! І не забувайте мене цілком після моєї кончини.

Ці слова Людвіг ван Бетговен написав 6 жовтня 1802 р., на 32-му році життя, за 25 літ до його закінчення на Землі.

Божественне небуття! Життя вічне! Приблизьте тих, кому не вдалося життя на Землі! Віра, котра так часто є лиш невіра у життя, невіра в майбутнє, невіра в свої сили, брак мужності і брак радості!

(Роблю павзу, щоб осмислити).

«Ми знаємо на яких гірких поразках спочиває і тріумфує ваша перемога!..» (Відчуваєте, як сильно звучить це потужне, незбориме українське слово – «перемога», могти, та ще й перемогти, порівняне з «победа» – по біді, по лиху, так, наче вони самі минули, без ваших зусиль)

І саме тому я вас жалію, християне, і тому вас люблю. Я жалію вас і схиляюся перед вашою скорботою. З вами світ печальніший, але прекрасніший. Зникне ваша скорбота, і світ стане в чомусь біднішим. Нинішні часи – часи боягузів, уникаючих страждань і шумно вимагаючи собі права на щастя, побудованого по суті на нещасті інших, – найдімо ж у собі сміливість глянути в очі скорботі й віддаймо їй належне!

Хай буде благословенна радість, і нехай благословенною буде скорбота! Вони рідні сестри й обидві священні. Це вони творять світ і окрилюють великі душі. В них сила, в них життя, в них Бог. Хто не любить їх обох – не любить ні тої, ні іншої. А той, хто причастився ними, присутився до них, пізнав ціну життя і солодкість розставання з ним. *(Ромен Роллан.)*

Смерть мені дорога, тому що я їй зобов'язаний щастям вернутися на батьківщину, куди шлях при житті був мені закритий.

Мистецтвом повинні займатися благородні, а не плебеї.

Нехай сам він був створений з цього земного праху. Але з праху спалахнув вогонь, очищаючий все, - вогонь генія. *(Думки Мікеланджело щодо смерті, 1497 р.)*

Про нудьгу

В народній пісні «Зелене листя» є такі слова: «Ой як то сумно, ой як то нудно». Є нудьга – синонім скуки, нуди, протрації, повної пасивності, безвиході, коли руки опускаються і нічого не хочеш, не можеш робити.

А є «нудьга» – синонім туги за зорею, за ідеалом високої мрії.

Є ще нудьга сумірна скорботі, світлому смутку за втраченим, або тим, що може бути втрачене. Вона побуджує до дії, побуджує вберегти, захистити, не дати пропасти, зникнути в небуття-забуття, кличе до дії, боротьби, звитяги і перемоги і є передвісницею їх радості. Так скорботне життя Бетговена, сповнене туги, мізерії і нудьги вибухнуло насамкінець «Одою до радості», що завжди звучала у вулкані душі оглухлого композитора.

Так, втративши у 21 рік радість бачити барви життя через московську кулю, мій дідо Андрій Волощак ще понад 60 літ зберігав його кольори й любов до нього та людей.

«Під час Першої світової війни був призваний до австрійського війська. Воював в українському підрозділі на східному фронті, в Галичині, де наприкінці літа 1914 року російські війська завдали поразки австро-угорським. 23 серпня 1914 на свій день народження Волощак був поранений кулею в обличчя і втратив зір. Вже після поранення йому дали військове звання капрала».

Ольга Кобилянська писала: «Вартівник чи слуга, що його супроводжує, каже тихцем: “Он там сидить молодий український поет і пише поезії. Зразу, переконавшись, що утратив зір навіки, він хотів собі життє відібрати – його розпука не знала межі... але... далі... далі він успокоївся й помирився з тим, що вже ніколи світа не побачить. Тепер пише”».

У листопаді 1924-го Андрій та Ізидора одружилися і, оскільки її мама була проти цього шлюбу, кілька місяців мешкали у львівському готелі «Народний», а відтак оселилися в будинку № 20 на вулиці Війтівській (нині Козланюка). Жили на інвалідську пенсію, яку Андрій Волощак одержував від австрійського уряду аж до вересня 1939 року. У них було четверо дітей: Ігор, Ярослав, Мирослава і Зоряна. Саме бабця Дора і тета Мирося познайомили з Г. Нудьгою.

На 100-річчя Григорія Нудьги.

*Лицар має бути на коні, визволяти дівчину з полону.
Все життя із кривдою в борні. А правдивим дати оборону.
Та якщо ні зброї ні коня і ти сам, а кривдники довкола,
Не візьме тебе в полон брехня, як не ступиш кроку з правди кола.*

Він, сумчанин, оселився у Львові в 1955 році, за рік до мого народження. А перед тим уже дивився смерті у вічі – на фронті й у таборах, де провів шість років лише тому, що був українцем.

КОЖНА ЛЮДИНА МАЄ ПРАВО НА ЖИТТЯ, якщо вона народилася.

Те, ким ти народився і на якій землі, вже накладає обов'язок і відповідальність, перш за все перед Богом, перед Батьками, перед народом, з якого вийшов, перед землею, що дає тобі сили і дух.

У повісті-есе «Не бійся смерті», виданій 1991 року, автор розмірковує і в контексті перехрещень власної долі з Костомахою і в контексті філософського осмислення того, що нікого не мина.

У передмові до цієї книги Павло Загребельний зауважив, що «історія значиться іменами, тому розвідка Г. Нудьги про одного з перших українських поетів повинна вважатися документом

цінності надзвичайної. Тим паче, що в ньому мовиться ще й про одну з перших наших поетес – дружину Івана Журавницького, Олену Копоть.

Власне вже те, що Нудьга увів у науковий обіг ці імена, а в другій частині книги й імена цілого ряду перших українських студентів, магістрів, учених, є науковим подвигом і вносить ім'я автора до множини невмирущих. Бо ж іще в давні писемні часи книги в Україні вважалися великою цінністю й були «так само важливою статтею заповітів, як палац, або млин».

Свої міркування щодо часу, місць і обставин, у яких жили й творили наші перші літератори Г. Нудьга розпочинає у формі нарису, відвертої, довірливої розмови з читачем, яка врешті розгортається у монументальне полотно повісті епічного, напівлегендарного звучання, настільки ґрунтовне, що навіть логічно домислені події, вчинки, слова сприймаються так, немовби були насправді, хоча сам автор зазначає, що «в нашому нарисі мовиться про дійсно задокументовані історичні події та людей, котрі, може й несвідомо, сприяли появі й розвитку наших літературних традицій. А про це завжди варто говорити мовою фактів і документів. Читачі з великою увагою ставляться до справжніх історичних осіб і фактів, адже така література завжди приносить щось пізнавальне», і тому Нудьга запевняє нас, «що в цьому нарисі все правда, все дійсність, окрім деяких діалогів, які були потрібні для щільнішого поєднання матеріалу в одне ціле».

Незвичайно колоритні в автора описи обставин, природи, персонажів; мова колоритна проста і ясна.

Давно у Трої Касандра мовила Парісові:

«Узброєний ти досить
шличком червоним, вишитим хітоном,
трояндами та чорними очима?
Для перемог твоїх сього доволі?»

Її напоумливі слова й розпачливі заклики закінчуються навально і брутально – вояки витягають Кассандру з храму, в'яжуть

їй руки, не одбираючи патериці, ремінням від мечів, а потім саму прив'язують до колони в портику храмовім над сходами. Тим часом Сінон, Менелай, Агамемнон та Одіссей одчиняють Скайську браму...

І зібравши всю силу, зв'язана вона кличе:
Прокинься, Троє! Смерть іде на тебе!!!

І далі, побачивши готовність до конформізму, до рабської покорі у своєму народі:

[...] проклін на мене,
бо я тепер побачила найгірше.
Троянки у неволі – і живі!
Обходять кросна, розділяють ложе,
дітей годують еллінам на втіху...
Прокляті очі, що такеє бачать!

Восьму дію драми «Кассандра» Українка завершує так:

Кассандра: То весільна пісня!

Се мати дочок виряджа до шлюбу!
Кассандра все неправду говорила.
Нема руїни! Є життя!.., життя!..

Голос старої жінки розлягається дужче. Раптом його покриває хряск від падання будови. Заграва пожеару заливає сцену.

Чи не перегукується це разюче з Шевченковим:

Та не однаково мені,
Як Україну злії люди
Присплять, лукаві, і в огні
Її, окраденую, збудять...
Ох, не однаково мені.

Бачу образ Григорія Нудьги і чую, як у серці і нині у дусі він промовляє ті ж слова: «Прокинься, Україно!»

Мені часом здається, що не було б Шевченка – не було б Лесі, якби не Леся Українка, не було би Григорія Нудьги, якби не він, то не було б Юрка Андруховича, Василя Шкляра, Оксани Забужко. І дійсно, у них уже чути відхід від простої констатації факту – трагедії

буття, а є вже недвозначний заклик до дії, до боротьби, звучить уже постановка завдань для індивідуума, особистості, громадянина, народу, нації. Аналізуючи три книги Оксани Забужко про Шевченка, Франка, Лесю Українку, я прочитав у них код нації, який чи й стане снаги розшифрувати нашому поколінню, хоча зробити це мали би ще попередні. Але у цих видатних книжках є великий докір нам, сучасникам, і великий заклик до дії. Подібні відчуття своїми творами викликав і Нудьга.

Не раз я міркував над символікою чисел, над математичним кодом вселенної і Всесвіту, над таємницями ірраціональних чисел, числа Пі, неевклідового простору, гіллясто-ланцюговими дробами Скоробагатька, над безвічним і нумерологією. І приходив до висновку, навіть на основі прогулянок цвинтарем, та емпіричного спостереження за датами смертей і народжень, що є душі, котрим допомагає Бог, як Маленькому Принцу з твору-відкриття Сент-Екзюпері, дочекатися своєї зірки і повернутися на неї.

Не даремно ж нині у цей день, час приходу великого патріота Нудьги у цей світ, ми святкуємо й одне з найбільших українських свят – День Злуки, День Соборності, за який поклала наша Мати стільки життів своїх дітей.

Четвертий Універсал Української Центральної Ради 21 січня за новим стилем 1918-го проголосив УНР «самостійною, ні від кого не залежною, вільною суверенною державою українського народу», 22 січня були утворені міністерства військового та морських шляхів УНР, а вже в 1919 Директорія УНР проголосила Акт злуки УНР та ЗУНР, ЗУНР перетворено в Західні Області УНР.

Уже в наші дні у цей день у 1988 році «Товариство Лева» влаштувало 1-ше свято Гаварецької кераміки, у 1992 році 22–23 січня відбувся I Всесвітній конгрес українців, у 2010 році Віктор Ющенко підписав Указ про присвоєння провідникові ОУН Степанові Бандері звання Героя України. А ще у ці славні дні народилися справжні сини й дочки України, аристократи духу: колекціонер Іван Гречко (1929), архітектор Іван Могитич (1933), співак Анатолій Мокренко, поетка Марія Шунь, співак і мученик Михайло Донець (1883),

розстріляний більшовиками у 1941-му, скульптор Григорій Печух (1923), Богдан Ханенко (1848, промисловець і меценат, колекціонер, археолог), композитор Остап Нижанківський (1863), член УНРади ЗУНР, розстріляний поляками у 1919-му, і врешті наш гострослів, письменник-сатирик Євген Дудар (1933).

Ми повинні усе це й усіх їх пам'ятати і називати їхні імена, аби вони жили з нами, у нас, бо таким був заповіт Григорія Нудьги, й це одна з великих причин, чому не варто боятися смерті.

Саме це, напевно мала на увазі Ольга Герасимюк, коли у блозі «Української правди» в дописі, присвяченому Сергієві Набоці, написала:

Щоби за тобою сумували, в тебе має бути історія. Ну і, поки твоє ім'я хтось вимовляє, – ти й живеш. От і я кажу: Набока!!! Люди, народ, всі, хто сумує за ним, бо в нього була історія, я звертаюся до вас – кажіть! Розкажіть! Щоби він жив. Бо ми би були інакші, якби кожен з нас не стрів його якось...

Сьогодні у мене такі ж слова звернені до Нудьги і до... Вас.

З творами Нудьги виразно перегукується збірка життєписів наших великих і майже забутих під загальною назвою «Аксіоми для нащадків», як і попередня і надзвичайно повчальна антологія біографій «Неопалима купина» С. Плачинди і Ю. Колісниченка, як і патріотичні оповідання Андрія Чайковського «Олюнька», і Адріана Кащенко, як і твори Богдана Лепкого і Юрія Липи, а сьогодні – Володимира Рутківського, його трилогія про джур і «Сині Води». До тієї ж когорти крилатих книг належить і потужний доробок Василя Стефака про героїв УПА, з якого найсильніший твір «По той бік Ночі», і Петра Шкраб'юка про наших видатних сучасників героїв-дисидентів.

Це поняття – смерть – приходиться до кожного у різному віці й різному. Українцям воно, мабуть, найближче. От і третім словом нашого гімну є «вмерла», а другий «галицький» гімн Франка «Вічний революціонер» оптимістично, бравурно твердить, що Дух «живе, він ще не вмер». Скільки ж є народних пісень про смерть, то й не злічити, що тужливі, сумні, то й задержуваті, гротескно-жартівливі:

А як прийде, браття, костюмаха,
А як прийде, браття, із косов,
Я їй скажу – будь здорова свахо,
випий кумцю-любцю і зо мнов.

От і до мене вона прийшла у формі мертвої пташки, яку ми з сестрою урочисто поховали зі сльозами і відспівали у садку під вишнею і накрили склом щоби збереглася викладена картина з квітів (sic! «Музей покинутих секретів») Тоді ж з'явилося й відчуття, що ніщо не вічне, і перший, але й безграничний дитячий страх власного небуття. Я тоді мав десь 4 роки. Потім – Анатолій Кох, далі не стало Вчителів – Тата, Діда, Бабці, Мамаи.

Зрештою, у 33-му році не стало цілої України, і небо не впало, і земля не розверзлася під катами...

Монахи-студити спали в трунах і віталися словами «memento mori – пам'ятай про смерть». Ці слова використала Ліна Костенко у вірші «Мemento астероїд». Параска Плитка-Горицвіт після смерті її мами в Криворівні замовила собі труну і перестала співати. Та вона не могла стримувати співанок, що родилися у ній, і їх все нові й нові записувала у саморобні зшитки і складала до тої труни. Поки вона померла, труна виповнилася піснями.

У «Лезі бритви» Івана Єфремова вичитав: «Як він не боїться так їхати?» – А що боятися, якщо що-будь станеться на такому ході, все буде скінчено миттєво, без страждань і страху».

Так само говорив В'ячеслав Чорновіл, що хотів би померти на бігу, в розгоні, відразу.

І він ні на хвилину не спинявся – квапився жити.

Аби не було сумно, нудно, жалько, боляче за змарнованим часом – у кого хвилі, у кого роки, у кого й життя, потрібно наповнити цей час змістом. Тоді він стає самоцінним, тим скарбом співанок, яким наповнилася труна Горицвіт, тим молоком життя, яким повнниться корова, бо не може не давати молока, у тім її призначення. Такою ж має бути й людина. Вона повинна працювати свідомо, відповідально і для когось, з любові, аби майбутнє життя і нащадки стали мудрішими, кращими.

Саме повновартісні життєписи є найцікавішими романами, до яких належать романи Андре Моруа, Вітрувія, Ромена Роллана,

Ілька Борщак, Бодана Гориня, Ольги Кузьмович, Плачинди й Колісниченка про Настю Лісовську, Гальшку Гулевичівну, Артема Веделя, Березовського, Бортнянського, Кибальчича, ба навіть напівказкові історичні романи Семена Скляренка, Адріана Кашенка, Володимира Малика чи Івана Білика, бо всі вони розповідають про реальних історичних персонажів куди повніше й цікавіше, ніж найдосконаліші пам'ятники.

Усі ті згадані і знову відкриті імена є тою «неопалимою купиною» історії людства, що горить, не згора у слові, у пісні, у думі, і, як зоряне небо, розсипами діамантів сили, розуму, добра, мудрості світять аксіомами для нащадків, гармонізуючи їхнє ество й потяг до правди, ідеалу, досконалості та забезпечують тяглість передачі вогню, світла людяності у темряві хаосу, деструкції, розпаду, руйнації, ентропії духу.

Найкращим способом виховання особистості є виховання на реальних прикладах видатних людей. Саме тому такою популярною й масово читаною освіченою спільнотою совіцького періоду була серія «ЖЗЛ».

Упродовж своєї писаної історії людство залишило на її скрижалях безліч описів зовнішнього боку смерті у різних її виявах – і масових, й індивідуальних. Один із найжахливіших виявів смерті має форму геноцидів – винищення з наказу Ольги деревлян, монголо-татарська навала, походи гунів, ранок стрілецької страти в Москві, Кришталева Ніч у листопаді 38-го, Петрова різня в Батурині, Голодомори 1922–1933–1947 років, різанина вірменів турками, Сребреніца, Дарфур, Голокост, Майдан-2013.

Лише з появою психології як науки, поширення екзистенціалізму та популяризації езотеричних пошуків з'явилися внутрішні описи смерті від першої особи – уявні чи фантастичні, а зрідка й реальні, розмірковування про потойбічне життя на зразок «Танатонавтів» Бернара Вербера.

Сумірним з небуттям є описане Патріком Зюскіндом перебування Жана-Батіста Гренуя у печері, чи опис Івана Єфремова відчуттів Даярами у підземеллі Тибетського монастиря.

«Від концентрації волі й розмірених повторів думки крутилася голова, дивне заціпеніння повзло вгору по ногах. Художник

впав у забуття. Оточуючий морок зник, він лежав у сірому сумерковому світлі і чув усе вищий дзвенячий звук. Даярам зрозумів, що умирає». Це дивне слово «умирати», ніби йти у мир, умиротворюватися. У-мирати – входить у смерть, але не по-мерти. По-мерти, це факт доконаний, перехід за межу. Так, коли помирає любов, вона вже не повертається.

Є темні глибини і в людському бутті. Вони відбиті у Фройда, Кафки, Мазоха, Шульца, Боша, Брейгеля, Гойї.

Одна з них – відзвук загальнолюдської туги і трагедії при зустрічі з прекрасним. Ми здаємо собі справу, як невловимим є воно і як вислизає все бачене, пізнане, створене нами у швидкому леті часу, над яким не маємо влади. Пролітають дивовижні миті, проходить повз нас краса, якої мало в житті. І всі люди, зустрічаючи прекрасне, відчувають печаль, тугу, і це світла печаль! Вона дає силу, викликає бажання боротьби, кличе на подвиг художника – спинити час, затримати красу у своїх творіннях. Такий само творчий неспокій і печаль рухали мислю Григорія Нудьги. Це відчувається в його творах, де він прагнув досягти досконалої насиченості змістом і відшукати оптимальну форму викладу – простою народною, але багатогою і вишуканою мовою. Такі відчуття викликають вони й у читача – високі і світлі.

Як і всі видатні художники, Нудьга ставив перед собою завдання, схоже з чином Творця, те ж, яке ставили собі художники давньої Еллади – каллокагатію, єдність краси душі й тіла. У випадку його літературних історичних портретів епох, постатей, народу це означало передати душу свого краю і національної традиції в поєднанні з духом загальнолюдського гуманізму.

Завдання творця – зафіксувати перехід в іншу якість, зафіксувати рух, динаміку, думку, мить відкриття. Саме це найскладніше. Цього й прагнуть справжні майстри, в яких у момент зародження геніальної ідеї пробуджуються всі чуття, відкриваються усі чакри, завдяки викиду ендорфінів і адреналіну через кров у мозок від різко випростаної змії-пружини кундоліні – наче постріл з пістоля кулею дримаючих енергій. Так відбувається сублимація біоенергії і очищення душі через катарсис.

Цей перехід триває одну мить у тілі й душі, і саме його треба вловити у творі, як враження, захоплення – імпресію, чи власний стан, самовираження – експресію.

Про життєвий подвиг Нудьги можна сказати: «Сотні тисяч літ існування півзвірів, півлюдей тривало німе бурління пристрастей і темних дум, без повороту, без сходження вперед і вгору». Так і йшли, не пов'язані з минулим, не думаючи про майбутнє, зникаючи у сьогоднішній, як бульбашки на воді. Але треба оволодіти тьмою в душі, пробитись крізь неї, як це довелося і йому в нову епоху могутності людини, все ще залежної, пригніченої пресом нестерпних обставин, породжених старим світовим злом. Саме цим відвойовується простір креативного світлого космосу від ентропійного хаосу п'їтьми. Саме це окреслює поняття САМСАРА (єдність у коловороті змін – колесі життя) у буддизмі, чи єдність у Сварозі в нашій давній вірі.

Пуанкаре мовив про це: «Мисль – це лише блискавка серед безконечно довгої ночі, але ця блискавка – все». Я б додав: як і неповторний спалах кожного життя.

Часом, за певних обставин з'являється відчуття, що стоїш на порозі невідомої країни. З'являється байдужість до всього, окрім єдиної мети – вершини. Скоріше не байдужість, а чаклунська безстрашність перед владою життя. Все прозорішим і невагомішим стаєш, і нарешті відчуваєш близьку смерть. Чи то чарівна країна, тут зовсім поряд, за межею, чи смерть?

Один крок відокремлює тебе від тої чи іншої, і не знаєш, може, це одне й те ж. Здається, що можеш померти в будь-яку наступну хвилю, але це зовсім не страшно, навпаки, притягально.

Це буває, наприклад, у час кохання, тоді здається, що можна тут же й умерти. І нехай, і не страшно! Це почуття ясної і близької смерті виникає в моменти найвищих душевних підйомів. («Лезо бритви», І. Єфремов).

Австрійський геолог Тіхі після підйому на вершину Гімалаїв Чо-Ойю 8 200 м записав: «Незважаючи на впевненість, що цей день закінчиться нашою смертю, я більше не відчував відповідальності за друзів, що йшли поряд. Поняття перемішалися і поступилися місцем не байдужості, а іншому баченню».

У цих словах звучать нотки покори фатуму. Але тут звучить і ода радості життя.

«Краса й багатогранність (образність) нашої Землі, її людей, природи, мистецтва, геройських подвигів залишаються в більшості випадків невідомими середній людині, сірій не душею, а своїм вражаючим незнанням, невіглаством, у вузькому монотонному житті». Саме розвіюванням цієї сірості, пільми, фантомів і страху смерті займався усе життя Григорій Нудьга. І як видається, доволі успішно, як для тих обставин. Принаймні мені його книги додали оптимізму, життєлюбства, людинолюбства і спокою перед постійною, повсюдною, всепроникною присутністю неминучості. І це не покірність фатуму, а розуміння законів неперервності й вічності.

ПРИСУТНІСТЬ СМЕРТІ

*Бачимо її щодня – розтоптану мурашу, вбиту міль, чи комара,
чи муху, чи жура, чи устрицю, чи раптом павучка,
або бджолу, і вже ось тут на павучку або бджолі
здригається чуття у декого з людей,
бо все ж вони є ті, що творять видиму красу,
що досконало декорує світ гармонією простоти,
де закодовані кути у сотах, павутинні і до речі,
вони ще й творять і корисні речі –
прополіс, мед і нищать вражих мух, хвороб різнощиць, смороду і мук.
Бо вже у тих малих комах життя подібне чимось на людське буття.
Є спільним в них і в нас один закон – життя творити за своїм зразком
Святого Духа, того що з небес керує світом, того, що воскрес
і кожен раз по смерті живе, життя творити, як усе живе.
І кожен раз небесна висота освятить землю і земля свята.
Не лиш тому, що Бог так повелів - тому що нас творити створив,
як бджілку, павука, як той закон, що птаха родить з попелу вогонь.
Тому, щоб вічну душу віднайти про смерть і творчість пам'ятай і ти
щодня і щогодини – цілий вік, бо лиш у душі вічний чоловік.*

(Переклади з російської та французької – авторські)